

## « شاخصه‌های کسب و کار حلال از دیدگاه اسلام »

### مهدیه درودی پامزاری<sup>۱</sup>

#### چکیده

کسب حلال به نوعی از فعالیت‌های اقتصادی گفته می‌شود که در چارچوب و قوانین اسلامی و شرعی انجام میشود. کار عبارت است از تلاش و کوشش انسان‌ها برای آماده کردن زاد و توشه آخرت در دوران زندگی در دنیای مادی، کار و تلاش علاوه بر نقش مثبت در تعالی شخصیت انسان و کسب درآمد، توسعه و پیشرفت جامعه را در پی دارد. در این تحقیق، مفاهیم و معانی کسب و کار حلال اصول و معیارهای اسلامی در بازار کار و کالا اصول اخلاقی و دینی درباره مصرف و تولید کسب و کار حلال را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در این تحقیق نشان داده است، آسان‌گیری در کسب و کار، وفاداری در معامله، عدالت، دخالت نکردن در معامله دیگران، انصاف در معامله و نهی از ربا اصول و معیار اصلی بازار اسلامی محسوب می‌شوند.

روش اتخاذی در این مقاله روش کتابخانه‌ای و توصیفی و تحلیلی است و اطلاعاتی که در این زمینه کاربرد داشتند در برگه‌های فیش نویسی جمع‌آوری شده و بعد از تحلیل اطلاعات به تدوین این مقاله نهایی در آمده است.

هدف من از نوشتن مقاله شناخت اصول اخلاقی و رفتاری کسب و کار حلال از منظر اسلام و به کار بردن آن در زندگی است.

**کلید واژه:** اخلاق کسب و کار - بازار اسلامی، کسب و کار حلال.

---

<sup>۱</sup> سطح دو-فاطمیه بردسیر - ایمیل S3170066862whc@gmail.com

## مقدمه

بی‌شک یکی از دغدغه‌های مهم هر مکتب و نظام فکری که مدعی است برای اداره زندگی بشر برنامه و نظریه دارد، موضوعات اقتصادی است. اینکه انسان‌ها در جامعه بر اساس چه الگو و با توجه به چه ضابطه‌ها و باید و نبایدهایی در تعاملات اقتصادی وارد شوند موضوعی است که دیدگاه‌های متفاوتی درباره آن وجود دارد. اسلام به عنوان کامل‌ترین دین الهی همچون سایر ادیان الهی خود را به عبادات محدود نکرده و شامل دستورها و چارچوب‌هایی است که انسان برای سامان بخشیدن به زندگی مادی خود نیازمند است. البته باید توجه داشت که در اسلام اصل بر اعتقاد است نه اقتصاد؛ لکن توده مردم تاب سختی و فقر را ندارند و ممکن است بر اثر دشواری معیشت قدرت حفظ دین از آن‌ها ربوده شود.

آنچه در نظام اقتصادی اسلام، بیش از هر چیز اهمیت دارد حلال بودن کسب و کار است، یعنی به دست آوردن مال از راهی که ممنوعیت شرعی ندارد.

نظام های اقتصادی جهان معاصر، انسان را در انتخاب کار و کسب مال به طور کلی آزاد می‌گذارد و به وی اجازه می‌دهد که هم از راه های صحیح و هم از راه هایی چون ربا خواری، قمار بازی، احتکار، بازار سیاه و... به جمع ثروت بپردازد، بی آنکه برای حقوق دیگران ارزشی قائل شوند و به اصول اخلاقی و پیامدهای اجتماعی و اخروی آن بیندیشند. بدیهی است این نوع برخوردها مشکلاتی همچون تکاثر و مفاسد اخلاقی و سیاسی را در پی دارد. در چنین جامعه‌ای، زندگی مشکل و توان فرسا می‌شود و انسانیت منحط و ارزش های انسانی سرکوب می‌گردد.

هدف و ضرورت در جامعه اسلامی که ما به عنوان مسلمان زندگی می‌کنیم گاهی دیده می‌شود که افراد در زندگی خود به دنبال مادیات و رزق و روزی از هر راهی می‌باشند بنابراین، این تحقیق در پی این است که جایگاه و ارزش روزی حلال و اصول اخلاقی و رفتاری کسب حلال مورد بررسی قرار دهد به این امید گامی در جهت این هدف بردارد که مردم هم و غم شان فقط به دست آوردن روزی نباشند بلکه روزی حلال را سر لوحه زندگی شان قرار دهند .

پیشوایان معصوم ما ( علیه السلام ) با رفتار و گفتار خویش همواره پیروان خود را به کوشش برای روزی حلال سوق داده ، حلال بودن را ویژگی لازم و دائمی در آمد دانسته اند . اهمیت کسب حلال برای هر مسلمانی واجب است . تلاش و کار کردن در این راه با جهاد برابر شمرده اند بر اساس آیات و روایات کسب روزی حلال یکی از مهمترین زمینه های تقویت دین داری است . یکی از مسائلی که امروز همه مردم با آن درگیری دارند مسئله اقتصاد است ، اقتصاد در اسلام تعریف شده ، روزی، هر کس به وسیله اقتصاد وی تامین می شود کسب روزی حلال یکی از فضائلی است که دین اسلام تاکید بسیاری بر آن داشته و در آیات قرآن و روایات همواره انسان ها را بر کسب روزی حلال و طیب و پاک تشویق کرده است در دین اسلام به فرد مسلمان اجازه داده نمی شود که از هر طریقی کسب کرده و مالی را بدست آورد و مایحتاج خود و خانواده خویش را تامین کند بلکه مسلمان باید از مسائل مربوط به کسب و کار اطلاع داشته باشد و تنها از راه های حلال کسب داشته باشد .

تلاش بر کسب و روزی حلال و پاک بر بی نیاز سازی انسان از دیگران ، مایه آرامش جسم و جان و دور ماندن آدمی از سربار شدن وی بر اطرافیان می شود کسب حلال نقش بسزایی در جسم و روح انسان دارد و بی توجهی به آن افزون به عواقب اخروی پیامد های منفی و مخربی را برای روحيات و خلیقات انسان به وجود می آورد . تاریخچه کسب حلال با نگاه به آیات قرآنی در می یابیم که قرآن هرگز ما را به چشم پوشی از مواهب الهی دعوت نکرده است و فقر را ارزش و نعمت به حساب نیاورده و همیشه آدمی را دعوت به فعالیت نموده است تا از طریق کار و کوشش خود به روزی حلال دسترسی داشته باشد و دستور داده است که از روزی حلال و پاکیزه بخورید : با توجه به آیه (۵۷ بقره) که می فرماید : از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید . دومقاله و دو کتاب را مورد بررسی قرار دادم مقاله ای با عنوان کسب و کار حلال، اثر سعید مسعودی (۱۳۹۵) ، و نگاهی به اهمیت و آثار و فواید روزی حلال علیرضا فخری (۱۳۹۶) ، همچنین کتاب های زیادی در مورد کسب و کار حلال نوشته شده، که به برخی از آنها اشاره می کنیم عبارتند: از کسب روزی حلال با بیان قرآن اثر محمد وانقی (۱۳۹۵) ، کسب و کار از دیدگاه اسلام اثر رضا وحید (۱۳۹۳).

وجه تمایز کتاب ها و مقالات نامبرده در برخی از آن ،از آیات و برخی از روایات استفاده شده اما در مقاله حاضر با تکیه بر آیات و روایات به نگارش رسیده است.

## مفهوم شناسی:

حلال در لغت به معنای جایز از نظر شرعی، ضد حرام ، آنچه که عمل بدان خوردن یا نوشیدن آن طبق شرع روا باشد. حلال در اصطلاح به هر قول و فعلی گفته می شود که از سوی شارع ، حرمت یا وجودی درباره آن نرسیده باشد<sup>۲</sup>

تعریف کسب و کار: عبارت است از حالتی از مشغولیت به طور عام ، شامل فعالیت هایی که تولید و خرید کالاها و خدمات می باشد.<sup>۳</sup>

کار در لغت بر عمل، کردار و شغل انسان اطلاق شده<sup>۴</sup>

کار در لغت: مشغولیت، شغل، کسب<sup>۵</sup>

کسب در اصطلاح: به معنای تحصیل معاش و رزق با زحمت و محنت.<sup>۶</sup>

در اصطلاح فعالیت مستمری است که به تولید کالا یا خدمت می انجامد و به آن دستمزد تعلق می گیرد<sup>۷</sup>

## ۱- شاخص های اسلامی در کسب و کار

فلسفه وجودی تمام سازمان های صرف نظر از نوع فعالیت شان را می توان ایجاد ارزش از طریق رفع نیاز مشتریان دانست در این صورت هم خواسته های مشتری موضوعیت می یابد و فرد کسب سود را در کنار کسب رضایت

<sup>۱</sup> مشکینی ، مصطلحات الفقه، ص ۲۲۱.

<sup>۲</sup> مصطفوی، الحقیقه فی کلمات القرآن، ج ۲، ص ۲۷۲.

<sup>۳</sup> فرهنگ دهخدا ، جلد ۳، ص ۷۱۰.

<sup>۴</sup> همان .

<sup>۵</sup> همان ص ۷۱.

<sup>۶</sup> همان ص ۲۲۲.

<sup>۷</sup> اخلاقی، کار و تلاش در پرتو قرآن ص ۳۱.

مشتري دنبال می‌کند و هم خواسته‌ها و نیازهای مشتري تا آن جایی به رسمیت شناخته می‌شود که با رضایت الهی منافات نداشته بلکه در طول آن باشد. اهمیت توجه به نیازهای واقعی در کسب و کار تا جایی است<sup>۱</sup> که رسول اکرم (صلی الله علیه وسلم) در این خصوص می‌فرماید: کسی که در راه برآوردن نیاز برادر مؤمن خود بکوشد چنان است که ۹ هزار سال با روزه گرفتن و شب زنده‌داری خدا را عبادت کرده باشد.<sup>۲</sup>

## ۱-۱- شاخص اسلامی حقوق و دستمزد در بازار کار

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در روایات بر آن تأکید فراوان شده است معلوم کردن دستمزد اجیر در ابتدای به کارگماری وی است. به این صورت که مشخص شود در قبال چه کاری چه میزان به وی پرداخت خواهد شد. در نگاه اسلامی موضوع تعیین دستمزد با موضوع اتصاف به ایمان گره خورده است و کسی که به خدا و روز واپسین ایمان دارد نباید مزدبری را به کار بگیرد مگر اینکه پیش‌تر مزدش را معلوم سازد.<sup>۳</sup> در خصوص اهمیت این موضوع در روایات آمده است از امام رضا (علیه السلام): که اگر کسی مزدش معین نشود و برای تو کاری انجام دهد در عین حال مزد او را سه برابر پردازی باز گمان می‌کند که مزدش را کم داده‌ای اما اگر با او طی کنی و آن‌گاه مزدش را پردازی از اینکه اجرتش را کامل داده‌ای سپاسگزار خواهد بود و اگر ذره‌ای بیشتر از مزدش بدهی می‌فهمد که به او بیشتر داده‌ای.<sup>۴</sup> این انتظار به جایی است که کارمند سازمان در قبال زحمتی که برای سازمان خود می‌کشد از دستمزد منصفانه و عادلانه برخوردار شود. ضرورت توجه به این اصل اخلاقی در سازمان‌ها از آن‌جا ناشی می‌شود که گاه سازمان‌ها به دلایل گوناگون از جمله زیاد بودن نیروی کار در مقایسه با تقاضای آن مضطر بودن فرد دریافتن شغلی که بتواند با آن روزی کسب کند و حقوقی کمتر از آن‌چه حق فرد است به او پیشنهاد می‌دهند کم دادن حق کارکنان در روایات به شدت مذمت و نهی شده است.

<sup>۱</sup> رضایی، آثار برخی قواعد فقهی بر بازار کار اقتصاد اسلامی، ص ۶۴.

<sup>۲</sup> محدث نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۸، ص ۴۰۹.

<sup>۳</sup> محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ۵ ص ۲۸۹.

<sup>۴</sup> همان.

ربا میان این امت ناپیداتر از حرکت مورچه بر سنگ سیاه است.<sup>۵</sup> در خصوص جزای دنیوی و اخروی رباخواران روایت‌های زیادی وجود دارد از جمله می‌توان به این روایت از امام صادق (علیه‌السلام) اشاره کرد : یک درهم ربا نزد خداوند سنگین‌تر از هفتاد بار زنا کردن با محارم در خانه خداست.<sup>۱</sup> در حدیثی دیگر از امام صادق (علیه‌السلام) نیز می‌فرماید : هر که تجارت می‌کند باید از پنج چیز دوری گزیند و گرنه اصلاً خرید و فروش نکند. ربا، قسم خوردن، کتمان عیب، تعریف از کالایی که می‌فروشد و بدگویی از کالایی که می‌خرد.<sup>۲</sup>

---

<sup>۱</sup> مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۱۷.

<sup>۲</sup> ابن باویه شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۱۹۴.

## نتیجه

در اسلام درآمدهای شروع و کسب و کار حلال، جایگاه ویژه‌ای دارد و قرآن مجید اموال را مایه قوام شخص و جامعه و زینت و آرامش فرد در زندگی دنیا می‌خواند. با توجه به آیات و روایاتی که در زمینه کسب و درآمد حلال آمده است می‌توان چنین گفت که مال و ثروت نه تنها خوب است بلکه هر مسلمان آگاه وظیفه دارد در کسب آن تلاش کند و به جامعه‌اش در رشد اقتصادی یاری رساند.

نظام اقتصادی اسلام که سعادت انسان را هدف اصلی خود می‌داند به استفاده عاقلانه از منابع طبیعی و امکانات خدادادی برای رسیدن انسان به هدف مقدس خویش تأکید می‌کند. الگوی مصرف در اسلام علاوه بر مخالفت با اسراف با پدیده ناشایست تجمل‌گرایی نیز به عنوان بیماری اقتصادی مقابله کند.

انسان نیازهایی دارد که با توجه به امکانات موجود به رفع آن‌ها می‌پردازد و برای رسیدن به مقصود خود در سایه فکر و تدبیر روش‌های متعددی را به کار می‌گیرد. از دیدگاه قرآن انسان موجود نیازمندی است که خداوند زمین را برای او رام کرده و امکانات و منابع آن را در اختیار وی قرار داده است تا به وسیله آن نیازهایش را برطرف کند.

قرآن با نهی از اسراف و بیان مرزهای آن و دعوت به میانه‌روی در تمام جنبه‌های زندگی در حقیقت بهترین الگوی مصرف را برای داشتن زندگی سعادت‌مندانه به آدمیان عرضه کرده است. همچنین در اسلام بر کار و تلاش برای به دست آوردن روزی حلال تأکید فراوانی شده است و از نگاه آموزه‌های دینی پاک‌ترین درآمدها از آن کسی است که دارایی‌اش را از راه معامله و تجارتی صحیح و درست به دست آورده باشد. احتکار، ربا، قاپچاق، غش در معامله، گران فروشی و کم فروشی از مصداق‌های آفت در تجارت سالم هستند بنابراین برای دستیابی به کسب و کار حلال باید اصول و معیارهای اصلی، همچون آسان‌گیری در کسب و کار، وفاداری به پیمان‌ها در معامله، رعایت عدالت، دخالت نکردن در معامله دیگران و حذف ربا از معاملات در بازار اسلامی مد نظر گرفته شود.

## منابع:

### \* قرآن کریم

- ۱- اخلاقی ، اسماعیل ، کار و تلاش در پرتو آموزه های قرآن ، بی جا ( ۱۳۸۹ ) ه.ش.
- ۲- ابن شعبه، حسن بن علی، تحف العقول، قم: انتشارات آل علی (علیه السلام)، (۱۳۸۲) ه.ش.
- ۳- انصاریان ، حسین ، زیبایی های اخلاق ، قم: دار العرفان ، (۱۳۸۶) ه.ش.
- ۴- ایراوانی، جواد، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مجله الهیات و حقوق ، بی جا (۱۳۸۳) ه.ش.
- ۵- ابن بابویه ، محمد بن علی بن حسین ، الا مالی للصدوق ، کتاب فروشی اسلامیة ، بی جا (۱۳۴۹) ه.ش.
- ۶- تمیمی آمدی ، عبد الواحد بن محمد ، غررالحکم درر الکلم ، قم: دارالکتاب الاسلامی ، بی جا (۱۴۱۰) ه.ق.
- ۷- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت (علیه السلام) بی تا ، (۱۴۰۹) .
- ۸- دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه ، تهران : موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران ، روزنه ، چاپ دوم ، (۱۳۷۷) ه.ش.
- ۹- رضایی ، مجید ، آثار برخی قواعد فقهی بر بازار کار اقتصاد اسلامی ، بی جا ، (۱۳۸۴) ه.ش.
- ۱۰- سبحانی، حسن، بررسی عناصری از مناهی اقتصادی در احکام اسلامی، مجله تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران: (۱۳۸۰) ه.ش.
- ۱۱- سبحانی، جعفر، مثل های زیبا قرآن، (عمل ریاکاران بی ایمان درس هایی از مکتب اسلام) بی جا ، (۱۳۸۰) ه.ش.

۱۲- سلطانی، اسماعیل، روابط اخلاقی و اجتماعی مسلمانان با غیر مسلمانان از دیدگاه قرآن، مجله معرفت ، بی جا ، (۱۳۸۳) ه.ش.

۱۳- طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی ، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم: (۱۳۷۴) ه.ش.

۱۴- قراملکی احد، فرامرز، اخلاق کاربردی در ایران و اسلام، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی (۱۳۸۹) ه.ش.

۱۵- مصطفوی ، حسن ، التحقیق من کلمات القرآن ، بی جا ، بی تا.

۱۶- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء (۱۴۰۰).

۱۷- محدث نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت (علیه السلام) ، بی جا ، بی تا.

۱۸- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: مؤسسه علمی فرهنگی، دارالحديث چاپ و نشر (۱۳۸۶) ه.ش.

۱۹- مشکینی، علی، مصطلحات الفقه، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحديث ، (۱۴۱۹) ه.ق.

۲۰- مسعودی ، سعید ، فصل نامه علمی ، ترویجی اخلاقی ، دانشگاه تهران : (۱۳۹۵) ه.ش.

۲۱- نصیری، علی، کنز العمال، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان (۱۳۸۷) ه.ش.

۲۲- ولی پور، محمدطاهر، احتکار و مقابله با آن از دیدگاه روایات، (۱۳۸۶) ه.ش.

۲۳- هادوی‌نیا، علی‌اصغر، **فلسفه اقتصاد**، در پرتو جهان‌بینی قرآن کریم، تهران : انتشارات فرهنگ و اندیشه

اسلامی ، (۱۳۸۷) ه.ش.